

החסידות בפולין

א

בשתי משמרות של חקר ההיסטוריה היהודית נתקפחה החסידות. במשמרת הראשונה עמלו היסטוריונים בשאלת ביטולה של יהדות בת הרבה דורות של קיום, בברירת המופשט שבמופשט וסיגולו למציאות של התרוקנות. כל דמות שהיתה מוחשית יותר, בתוכן ובצורה, פסולה היתה בעיניהם מחברתה. לאמיתו של דבר, לא הקומפוננטים של החסידות כשלעצמה הפריעו למעריכי הדור וערכיו, אלא הכוח הרוחני שהיה בה, בחסידות, להתנגד לזרמים החדשים, שכל עיקרם באו מעולם שלא רצתה החסידות לדעתם. כל אותו דור של השכלה ושינוי-מושגים-בדת, שהיו כלי-שרת לשאיפת האורחות היהודית בקרב הגויים, היתה לו לשון של ויכוח עם "מורדי-האור". אמרו: אנו ואתם רוצים לשמור על התורה והמצוות, אנו ואתם מודים שהשמים שמים לה' והארץ נתן לבני-אדם — הבה וניווכח מה הם גבולות התורה והמצוה, ואם יש סכנה בדרכנו. וכנגד כל טענותיהם לא היה בידי המשמרים נימוק אלא זה: "חדש אסור מן התורה". ואולם החסידים אמרו: מלכתחילה אין אנו ואתם יכולים לדור בכפיפה אחת. החסידים גרסו: השמים שמים לאדם והארץ נתן לה'; כל אותו גבול שבין שמים וארץ אינו קיים; ואשר לטובה בעולם הזה — טלו טובתכם והשליכוה; השאירו את הדאגה לגורל העם בידי ה', ואל-נא תִּעְרְבוּ את דעתכם במעשיו. ולא אתם בלבד פסולים, אלא גם אותם המשמרים המתנגדים לכם, גם הם, מעשיהם אינם רצויים וכוונתם אינה רצויה; הללו מקיימים תורה שניתנה בסיני, ואנו מקיימים תורה החוזרת וניתנת לנו מדי יום ביומו.

זו היתה המשמרת הדתית-האוניברסאלית, האזרחית-הפרוטסטנטית.

המשמרת השנייה היתה המשמרת הלאומית-החילונית, שהופיעה אצלנו, באיחור רב, בדמותה של עממיות אשר הורכבה על האובייקטיב של הדור: האובייקטיב החברתי-הכלכלי. עושיה עמדו על גבי פיגום מלאכותי — שהיה מלאכותי ומוסכם לגבי ההיסטוריה היהודית בכלל — ומשם ציירו את תכנית דמות ראשיתה של החסידות. הפיגום הזה היה בנוי מעיקרי סוציולוגיה פִּינוֹמֶנולוגית ומאטריאליסטית כאחת, שהוסיפו עליה תיאוריות של עממיות, פרי טישטוש בין אתנוגראפיה להיסטוריה, אשר חכמי אותו דור הרבו להיוקק לו. התמונה הכללית היתה כזאת: בלב המונות העם, העניים ועניי-הרוח, נתעורר מרד כנגד האריסטוקרטיה הרוחנית, שתורה שלה לא היתה טובה להמון העם, שלא נהנה ממנה. המרד הזה היה החסידות. ולמרד הרוחני הזה נתווסף המרד החברתי כנגד עשירי העם בקהל, בעלי-בריתם של אנשי התורה, שהיה תוסס בקהל כל הימים. ומגביית שני החובות הללו קמה החסידות.

אכן, כל אותן תיאוריות של היסטוריונים יהודיים בדורות האחרונים אינן אלא תרגום יהודי לתיאוריות, שהן טובות לגויים ואינן טובות לישראל. ואין זה מתמיה, שרובן של תיאוריות אלו היו מכוונות להרחיק את ישראל מן ההיסטוריה שלהם — מַעְבָּר שלהם או מַצְתִּיד שלהם. הרי כל אותן תיאוריות חברתיות-מדיניות-כלכליות מבוססות על עובדות של מעשי עם ועם, במה שניתן להם לעשות בתוך כלל מעשי העמים, לשם מילוי רצונם, במעשי שלום ובמעשי מלחמה, במעשי הגנה ובמעשי התקפה, בתקנה ובקלקלה. ואילו ישראל מה היה בידו ממעשי כלכלה ומדיניות, שבהם הביע את רצונו ועשה למען ענייניו? הלא כל מעשיו היו מותנים בגירוש ובהרג ובגזירה! הלא כל מעשיו היו שליחות לגנאי של משעבדי, או קאריקאטורה של מעשים, שהוטלו עליהם!

ואם בעניני היסטוריה כך, בענינים של תולדות האמונה על-אחת-כמה. הרי מזמן נתייחדו עניני תולדות האמונה והוצאו מעניני ההיסטוריה בכלל, לא שאין מאורעות היסטוריים בשטח הנוגע באמונה קשורים בענינים של היסטוריה כללית.

אלא שאין הם מזדהים אלו באלו. שעה שהם מזדהים, כבר הפכו ענינים של אמונה לענינים של חברה, והם נפגשים תוך שאר ענינים של חברה, שמקורם שונה.

ענינים של אמונה במה הם שונים מענינים אחרים שבחיי החברה? בזה שהגורמים שלהם נמצאים בעולם רוחני אחר. אין הם תלויים בהגיון רגיל, בסיבה-ומסובב רגילים, בפסיכולוגיה רגילה, כל התנאים הללו, שהם יסודות של כל התפתחות בחברה, קיימים כאן בתוך עולם אחר, והם שלמים במהותם זו, ויש להם התפתחות משלהם, שאינה מזדהית עם שכמותן בעולמות אחרים שבחברה. מכאן ראייה שונה, תמונה שונה של מאורעות ומעשים. דבר שבחברה עלול הוא להיות בעל ערך אסתטי ויחסי בלבד, יתכן שיהיה, בהערכה הדתית, בעל ערך מציאותי ומוחלט.

ההיווי הרוחני-החברתי שבחיי האמונה שואב ממקורות של אמונה. החסידות היתה תנועה חברתית-דתית. לא תנועה חברתית שיסודה ומרכזה רעיון דתי, אלא תנועה דתית, שהיתה לכתחילה חברתית. וגם כאן יש לעמוד ולהעמיד על טעות של מקצת היסטוריונים. החסידות לא היתה תנועה המונית, ולא היתה חברה של עמי-ארצות, ולא באה לשחרר את העם — לא ממרותן של המצוות בחיי הדת ולא ממרותם של העוסקים בתורה בחברה. אם נוציא מכאן את הבעש"ט, שאין אנו יודעים עליו ולא כלום מבחינת הביאוגרפיה הנורמאלית — ואשר לא הוכח, כנגד המסורת החסידית, שהיה בור — הרי ר' יעקב-יוסף בעל ה"תולדות", תלמידו המובהק של הבעש"ט, ור' ב"ר ה"מגיד הגדול" מקוריש, היו גדולים בתורה לא פחות מרוב רבני דורם. ובין תלמידי ה"מגיד" — המנהיג הראשון של עדת החסידים — אנו מוצאים רבנים ואנשים שתורתם אומנותם, כהרב מלאדי ואחרים. ואין צורך לומר שלא היו ביניהם מקילים במצוות כחוט-השערה. ודוקא אנשי-המון לא היו ביניהם, ואלה מפשוטי העם, שנצטרפו לחסידות ונעשו לתלמידיהם של מורי החסידות, היו בעלי שאר-רוח, שפרשו מן ההמון. אכן, החסידות אצלה — הראשונה בדורות האחרונים — מהות לחיי האמונה, מהות שעשתה את מעשה קיום המצוות לבד לפרק שאינו עיקר בקיומן, הפכה אותו לחומר שבאקט דתי, והיתה בזה יורשתם של בעלי הקבלה וממשכת דרכם. היא גילתה את העולם הרוחני הפנימי שבתורה, ועשתה על-ידי כך את ההתעסקות בתורת הנגלה לאקט החמרי שבקיום התורה, וממילא נמצאו העוסקים בתורה לשם לימוד שרויים כאילו בממד אחר, בעולם שפל משל אלה אשר נודחו בתורה עצמה ובכוונתה הפנימית.

ב

ועוד הערות אחדות להבנת החסידות ומקורותיה, האובייקטיביים והסובייקטיביים.

תולדות היהדות בכל דורות הגלות הן תולדות משבר דתי מתמיד. מאותות המשבר היא השאלה לדרכי קיומה של התורה ולדרכי שמירתה של האמונה המסורה בתנאי הגלות; קיום התפתחות פנימית של האמונה במשך הדורות, מתוך התנגשות במציאות רוחנית של עולמות זרים. שונים היו הפתרונות, לפי הזמן והמקום. היו שבאו מן הנסיון להסתגל לעולם רוחני זר, והיו שבאו מן הריאקציה לנסיונות אלו, מתוך הסתגרות בפני כל השפעה חיצונית. הדרכים השונות היו מותנות לפעמים במידת-מה גם בתנאים ההיסטוריים החיצוניים של הדורות השונים.

החסידות אף היא באה לעולם בשעה של משבר קשה ביהדות, ביחוד בארצות שבהן קמה. באותו דור, שלאחר התנוונותה של תנועת שבת-צבי, ובאותה הסביבה שבה קמה החסידות נתמצו כל הכוחות שעוד היו בשבתאות ברוח הטומאה של התנועה הפראנקיסטית, שיותר משהביאה נזק ליהדות הועילה לרכו ולצמצם את הרע ולדחפו אל מחוץ ליהדות. החורבן היה רב, וגדולה היתה השממה מסביב. מורי החסידות שאמרו, שהבעש"ט הביא כליה על השבתאות יפה אמרו: מי יודע במה היה חורבן זה נגמר, אלולא קמה החסידות. אולם כליה זו, שהמיטה החסידות על השבתאות, לא מן החוץ הובאה, אלא מאותו שדה שבו צמחה השבתאות גופא. כשם שמיצה הפראנקיזם את כל הכוחות בטומאה, כך מיצתה אותם החסידות בקדושה*.

* השבתאי ר' משה-דוד מפורתיין, שבדברי-תורה שלו ובהתנהגותו היה הרבה מן הנוסח החסידי, אמר: הייתי רוצה לברר עם הקונטרי (= הפראנקיסטים) הטמאים, כדי להוציא בדברי את מקצת הקדושה שעדיין נשארה בהם (ר' יעקב עמדין, ספר ההתאבקות, דפוס לבוב, דף ל"ז). ראה עליו: ח. וירשובסקי, "ציון", ש"ז, עמ' 73 וכו'.

השבתאות עצמה היתה ביטוי למשבר דתי עמוק ביהדות של דורה. ומשום כך לא בטלה השבתאות, אחרי ששבת צבי נמצא בדאי, אלא להיפך, העמיקה בעם. העם היה זקוק לגאולה ברוח ובחומר, ולא קיבל את ההתבדות. אם עדיין לא בא משיח, אין פירוש הדבר שלא התחילה הגאולה, ואין פירוש ששבת צבי אינו משיח. הוא הבטיל את קיומו הרוחני של העם בגלות. הוא העביר אותו לעולם רוחני אחר, לעולם רוחני של גאולה — בלי ביאת משיח כפשוטה, בלי ארץ-ישראל, בלי גאולה בגוף. הכוונות והיחודים והסיגופים, שבאו לחזק את התורה וקיומה, ולהחיש את הגאולה, הפכו תחליף לקיום התורה — ובדרך התפתחות מיוחדת, המותנית בערכי פסיכולוגיה של אמונה ועיקרים של מיסטיקה, אף הפכו הם גופם מסיגוף ועינוי להפקרות ועשיית עבירה-לשמה. הוא הדבר שהפראנקיזם היה ביטוי הקיצוני, ולא היחיד. לאותה צורה מיוחדת של הני דתי, של דיאבוליזם, של מעשה-להכעיס נוסף רעיון משל הקבלה, שמצא כאן את ביטוי המעשי: לרדת לתוך הטומאה, כדי להעלות ולגאול את ניצוצי הקדושה שנשבו לתוכה, ואפילו להפוך את הטומאה עצמה לקדושה. ועוד רעיון נצטרף כאן: אם אי-אפשר שיהא הדור כולו זכאי וראוי לגאולה, יהא נא כולו חייב — שהרי גם אז מוכרח המשיח לבוא, ביחוד לאחר שתקופת הגאולה כבר הגיעה והתחילה*.

מתוך השדה הזה של השבתאות צמחה החסידות.

ג

מה היו הערכים של אמונה שהשבתאות נטעה בעם?
לא הכוונה הגלויה של התורה היא עיקר, אלא כוונתה הנסתרת.
עשיית המצוות אינה עיקר, אלא הכוונה שבהן; ממילא אין חשיבות מיוחדת גם לפרטי קיומן לפי ההלכה כי-אם לפי הכוונות.

חיי-החולין כתחום נייטרלי שבין הקדושה והטומאה אינו קיים. יש מגע מתמיד בין הקדושה והטומאה, אף תיתכן מציאות טומאה בתוך הקדושה, ומציאות קדושה בתוך הטומאה. התורה והמצוות באו לעולם לשם תיקון ההווייה שנפגמה בימי בראשית, ולשם גאולת ניצוצי הקדושה מתוך הטומאה. הדרכים לכך שונות, וביניהן גם הירידה לתוך הטומאה לשם העלאת הניצוצות.

משיח עלול לבוא כל שעה, כי הימים הם ימות הגאולה. אחיה השילוני, רבו של הבעש"ט, אמר לו, כי שעה שיפוצו מעינות תורתו בעולם, תבוא הגאולה.

לא כל הרעיונות האלה מופיעים בחסידות, בתחילתה, מחוורים ומאורגנים מבחינה מחשבתית, אבל מציאות כל אחד ואחד מהם מבצבצת ועולה מ"תורותיהם" של צדיקים, משיחותיהם וסיפוריהם וממנהגיהם.
לבסיס רעיוני זה יש להוסיף בסיס של הני: שאף אותו הכינה התנועה השבתאית.
חברת המאמינים היתה מאוחדת בשאיפה אחת, בתמיכה הדדית, בחיי צוותא.

שבת-צבי הפך, מימי שבתו במבצר גאליפולי, לצדיק — במונח הזה ממש — אשר כל מאמיניו צריכים להאמין בו אמונה גמורה, ולהיות קשורים בו בנפשם. אף היו מזכירים עצמם לפניו ודורשים ממנו עצה בענינים של העולם הזה. אף היה נוהג "לערך שולחן" ולומר בו דברי "תורה", ונראה הדבר שאף היה מחלק "שיירים" ממאכליו. וכך נהגו גם מנהיגים שבתאיים שלאחריו, כפי שיוצא מתיאור חייהם. וולף אייבשיץ, בנו של רבי יהונתן אייבשיץ, רבה של אה"ו, היה נוהג בבית-מדרשו השבתאי כמנהג החסידים, בלבוש לבן, באמירת "תורה", בעריכת שולחן, וכו'. האיש המקורב לו והממונה על בית-מדרשו, משה-דוד מפודקוץ שבפודוליה היה נוהג כמנהגים הידועים לנו מן החסידים, וקטעי תורותיו שנשתמרו, הם בסגנון החסידים ובנתיב מחשבתם. כתביו של ר' קשיל צורף מוילנא, מי שהיה נביא שבתאי, היו חשובים מאד בעיני ראשוני הצדיקים.

* במפורט אני עומד על ענין זה בפרקים י' וי"א של חיבורי "ספר המשיח", הנמצא בדפוס. ראה במחקרו של ג. שלום, מצוה הבאה בעבירה "כנסת תש"א.

יתירה מזו, כל התנהגותו של יעקב פראנק, תחילה באיוואני ואחר־כך באופֶּנְבאך, אם נסיר ממנה את מחלצות הטומאה, היא התנהגות רבי־של־חסידים בהנהגת עדתו. גם דבריהם של מפיצים אחרים של השבתאות המאוחרת, כגון לייבל פרוֹסְטִיק, לייב רֶכְנִיק, ישעיה חסיד, — דברי המינות שלהם עשויים כדבריהם של מורי החסידות*.

אכן, רבים מן הדברים האלה שהזכרנו, בעיון ובהנן, היו ירושת הקבלה הלוריאנית, ולא דוקא משל השבתאות. אף ראשיתה של החסידות אינה מן הבעש"ט ואילך, אלא לפני כן — בחוגים של מקובלים, שהיו יושבים בפולין המזרחית, והיו מתפללים בנוסח ספרד ובכוונות, והיו לבושים בגדי לבן וכו'. ויש סימנים רבים לכך, שהללו כבר נקראו בשם חסידים. אמנם כל אותם חוגים של מקובלים חשודים היו על שבתאות, ובכל־אופן היו יונקים מאותו עולם רוחני של הקבלה הלוריאנית בנתיבה המעשי, שבו הלכה השבתאות המאוחרת — הוא העולם שבתוכו צמחה החסידות.

יתירה מזו, גם הערצת הצדיק והצורך בקשר הנפשי של כל העדה אליו, וכן ההקפדה על כל פרטי התנהגותו — במלבוש ובמאכל, בהליכתו ובישיבתו ובעמידתו וכו' וכו' — כל אלה היו נחלת המקובלים בני חוגו של האר"י בצפת, ופיתחו את הדבר תלמידיו ותלמידי תלמידיו, ר' חיים ויטאל ור' יעקב צמח** ואחרים, אלא שצורת ההגשמה, שממנה נתבסמה החסידות, היתה זו המאוחרת, שעמדה בנתיבם של המקובלים השבתאים ושל הקרובים להם ברוחם.

אכן, בדברים רבים היתה עדת החסידים הבעש"טנים דומה לעדת החסידים הצפתיים, הסגפנים, בדורו של האר"י. הדמיון היה דמיון מקביל וגם דמיון של חיקוי, לפי מקורות ספרותיים ומסורות איש מפי איש. וגם הכוונות היו דומות — ביסוד המצע הפסיכולוגי הכללי. ההבדלים היו בהתגשמות השונה, לפי הדורות, התנאים והאלמנטים האנושיים והאתנוגרפיים השונים. אכן, הדמיון לעדת צפת חשוב עוד מבחינה אחרת, ובו נמצא סוד היסודות הרעיוניים השונים, שנתמזגו ושלא נתמזגו בחסידות, ושגרמו לה לחסידות לשים לאל כל רוח וכל אפשרות של כיתתיות. טעות היתה בידי ההיסטוריונים הסבורים שהחסידות קמה ככת — היא קמה מתוך הנטייה לביטול כל כיתתיות.

אופייה של החסידות ותנאי הזמן גרמו לכך, שכבר בתחילתה — מסוף ימיו של הבעש"ט ועד סוף ימיו של המגיד מקזריטש — נצטרפו אליה אנשים מסוגים רוחניים שונים: מקובלים הנוטים לחיי עדה משלהם, בעלי תוכחה ומוסר, למדנים עממיים, מצפי משיח — כל אלה שהוסיפו משהו על היהדות של יום־יום, וכן גם רבנים, מגידים, יושבים בתענית ומסתגפים, כל אלה נתערבו יחד עם אותם אנשים שדרכם היתה דרך החסידות.

ד

מה היתה דרך החסידות?

היה בחסידות יסוד דְּקָאדְנָטִי מבחינת ידיעת הקבלה. מעשי האדם וכוונותיו, שהגיעו לידי חשיבות מרובה בקבלה הלוריאנית, בשל השפעתם על מהלך העולמות העליונים, הפכו בחסידות לערכים פסיכולוגיים, שנודעת להם חשיבות גם בלא השפעה על אותם העולמות. יותר מזה, עם התפתחות היסוד העממי בחסידות, נעשו המעשים האלה, בעלי הערך הפסיכולוגי, לבעלי השפעה בשמי מרומים. הקבלה דרשה דביקות והתפעלות לשם השגת מטרה מסוימת על־ידי ייחודים וכוונות, באה החסידות והסתפקה בדביקות לעצמה ובהתפעלות לעצמה. במקצת באותה דרך, נעשית אהבת ישראל, שפירושה אהבת הבריות, למידה חשובה בעבודת האלהים. אם אלהים נתן את העולם לבני־אדם, ודאי לא ירבה להקפיד ולהטיל עליהם אחריות רבה לקלוקל, ולא אותה האחריות לתיקון. הכל בידי אדם. וכך היתה החסידות לתנועה פְּיִיטִיסְטִית, תנועה של משתדלים ומחמירים בעבודת אלהים, ולא רק מקדשים עצמם במותר להם, אלא מוצאים קדושה גם בחולין ומכוונים כל מעשיהם לשם שמים. תנועה פייטיסטית זו, בעיקרה היא משתמשת בדיאלקטיקה של הקבלה ובאוצר המלים שלה, בלי התוכן המסור. מצד אחר משתמשים המקובלים שבחסידות במושגים מתורת הקבלה כמסורתם, אלא שהם מפתחים אותם על דרך הדרוש, שהקבלה כבר היתה משתמשת בו.

* פרטים בתעודות שבספר ההתאבקות לר"י עמדין.

** עיין בספרו נגיד ומצוה, פרטים על התנהגותו של האר"י שאינם שונים מכני סוגם בסיפורי חסידים.

הצדיק היה בראש וראשונה מורה-הדרך לעבודת האלהים, שבה הגדיל לעשות והגיע למדרגות גבוהות ברוחניות, ובתור מקובל העוסק בכוונה, אף היתה עליו רוח הקודש, והוא גם ידע להסתייע בקשריו עם העולמות העליונים. אכן מאחר שנצטרפו אל התנועה, בין ראשוני החסידים, גם בעלי-מופתים — הרי היה רבה של החסידות בעל-שם, כותב קמיעות ומשביע רוחות ומרפא חולים, וכו' — ראה ההמון בצדיקים — מקובלים פרושים מן העולם, שבכוחם לעשות "מופתים", שפן לא תפסו את הצד העיוני ואת הכוונות הרוחניות שבמעשיהם. וכך היו מורי החסידות — מורי-דרך ביראת ה' ובעבודתו לתלמידים, שעסקו יחד אתם בעיוניהם ובמעשיהם; מנהיגי-עדות של כל אלה אשר לא הגיעו למדרגת תלמידים, אך היו מסתופפים בצל הצדיק — "נוסעים" אליו בלשון החסידים — ובאים להתבסס מדבריו בתורה וביראה ובדרכי האדם, ומכניעים עצמם לפניו ועושים עצמם תלויים בו, לא בלבד בנשמתם אלא גם בגופם, בעניני משא-ומתן וביראות ושידוכים; ולבסוף בעלי-מופת לבני המון-העם, שלא היו להם ענינים רוחניים כמו לבינונים ושראו בצדיק איש המחזיק בידו, בכוח שניתן בו או בתפילתו, את מפתחות החיים והבנים והמזונות והרפואה. בחברה הזאת מילא הצדיק כל אותם התפקידים שמילא האיש הקדוש בכל הדורות ובכל העמים. החידוש הוא בחברה שמסביב לקדוש.

התורה החסידית אינה ניתנת להגדרה ברורה. הקומפוננטים הרעיוניים שלה שונים מאוד. אף האישים שהיוו אותה היו שונים במהותם הפסיכולוגית והרעיונית, וכל אחד מהם הבליט משהו מיוחד, לפעמים בהתאם לשאר הקומפוננטים, ולפעמים בניגוד להם. והרי בתנועה כזאת נודעת חשיבות יתירה למהותו ולאישיותו של המורה. אם נעמיד על עיקריה את המהויות הרעיוניות השונות בחסידות — מבלי להתחשב בכרונולוגיות ובבתי-מדרש שונים ובמידת תיאומן, הרי הן:

אמונה. אמונה גמורה בה', בתורתו, בישועתו, בהשגחה פרטית גמורה ושלמה, עד לידי בטחון פאטאליסטי מוחלט — ולא לילך אחרי השכל, אחרי דעת הבריות, אחרי החכמות. כל מעשיו של הקב"ה הם לטובת האדם. עבודת ה' היא תכליתו של האדם. המצוות כל עיקרן עבודת ה'. ולא המצוות בלבד, אלא כל מעשה שאדם עושה, צריך שיהיה מכוון לעבוד בו את ה'. אפשר לעבוד את ה' בכל מעשה חילוני, וצריך לעבוד את ה' בכל מעשה חילוני, אף באכילה ובשתיה.

ביטול עצמי. האמונה התמה ועבודת ה' צריכים להביא את האדם לידי ענוה יתירה, מתוך התבטלות בפני ה' עד לידי ביטול גמור של עצמו.

שמחה. הזכיה שזוכה אדם לעבוד את ה', היא כשלעצמה צריכה למלא את נפשו שמחה. כל דבר שאדם עושה — כיוון שאין לך דבר שאין להעלותו לדרגת מצוה — צריך להיעשות מתוך שמחה. השמחה היא יסוד של תקוה בלתי-פוסקת, של אמונה בעולם, של אמונה במעשים הטובים, של אמונה בתיקון עצמו, — היא אור החיים. לעומת זאת העצבות היא מקור האוש והמעשה הרע. "העצבות אינה עבירה" — אבל למה שהעצבות יכולה להביא, לא תביא שום עבירה* — הוא מאמר טופי בחסידות.

אהבת הבריות, אהבת ישראל, לימוד סניגוריה עליהם, מסירות נפש על כל יהודי — היא מן היסודות של החסידות. האהבה היא פרי השמחה ופרי הענוה. מי שאין בו אהבה, משמע שאין בו ענוה, ויש בו עצבות.

הצדיק. אהבת הבריות לובשת צורה של חיי-צוותא. של עדה; האמונה הגמורה ועבודת ה' מעלות את האדם למדרגה גבוהה; בעל המדרגה הוא המנהיג — הלב והראש של העדה כולה, כולם קשורים בו, ועל-ידי כך — איש בחברו. כל אחת מן המהויות הללו אינה חדשה אולי מבחינה רעיונית, אבל בחסידות הן מופיעות כמהויות-יסוד בהני הרוחני של עדה, של תנועה. אמנם לא כולן מופיעות כאחד. היו בין הצדיקים גם בעלי עצבות וסגפנים — מהם שנכנעו לשמחה ולאהבת החיים, אלא שמזגו לתוכן מיסודות העצבות והסגפנות שבנפשם; מהם שהמשיכו בדרכם הם ונתבלטו באחת המהויות בלבד, כגון בעבודת ה' או באהבת ישראל.

היסודות הרעיוניים הללו נעשו טופיקא לכל החסידות. אם רעיון אחד נתבלט יותר מחברו או הועמק העמקה מיוחדת,

* ראה להלן את דבריו של ר' חנוך-הכהן מאלכסנדר על-אודות השמחה והעצבות.

או אם אחדים מהם נצטרפו לתמונה רוחנית אחת, לא פיתוח הרעיונות גרם לכך, אלא האישיות שנשאה אותם. על-כן אי-אפשר לעמוד כל הצורך על מהותה של תורת החסידות מתוך הספרות שלה בלבד. מעטים בה ספרי העיון ואף פרקי העיון, ורובה ככולה – ספרי דרוש, המשתמשים בטכניקה דרשנית ובדיאלקטיקה של אותם טופיקא כלליים. ומשום כך יש לראות את רוב דברי התורה והאימרות השנונות כאנונימיות. אין זה מקרה שכמעט כל רעיון וכל אימרה מיוחסים, במסורת החסידית, לצדיקים שונים. חסידי כל ארץ וארץ וחסידי כל עדה ועדה מייחסים אותם הדברים לרבים.

החסידות היא תורה אינטרית, וכל דבריה מובנים לשומעיה ולקוראיה – לעתים רק בני עדה מסוימת – שאזנם ולבם עשויים לקלוט את הד כל הקבוק באותם הדברים, בקול ובתנועות, כבשעת אמירתם. דברי התורה של הצדיק, כל כוחם בזה שבעוד שהם נשמעים בפני אלפי אנשים, מן מהם כל אחד מהם שרק כלפיו נאמרו. דבר זה, שמקורו בהתאמת דברי הטופיקא לכל בני העדה ובכניעת לבו של כל אחד מהם לדעתו של הצדיק, אינו עשוי להיות מובן למי שלא חי את חייה האיסטיריים של העדה החסידית. המגיד הגדול הורה את תלמידיו "אמירת התורה" מפני הצדיק, שהוא הצד האחר באותו קשר: שלא ירגיש כלל את מהות עצמו, אלא יכניע את אזנו הפנימית לשמוע מה שמדבר בו עולם הדיבור, ואולם משירגיש שהוא שומע דברי עצמו – יפסיק*.

ר' לייב שרה'ס, אותו צדיק נסתר שהיה חי כולו בעולם הנשמות, אמר: אני לא נסעתי אל המגיד לשמוע תורה מפיו, אלא לראות כיצד הוא חולץ את אנפילאותיו וכיצד הוא קושרן. וכאשר נשאל "היהודי הקדוש", מה תורה הוא לומד בלובלין, אמר: מן "החווה" למדתי שבשעה שאני שוכב לישון מיד אני נרדם.

יותר טיפוסיים מן "התורה" החסידית הם האימרה השנונה לעת-מצוא והסיפור החסידי. אמנם, גם כאן צריך שתהיה האזון מאומנת לשמוע. כמה מגדולי הצדיקים היו מרבים בשבחם של סיפורי הצדיקים, ורואים בהם דרך ללימוד יראת ה' ועבודתו. וליל מוצאי-שבת היה קבוע לסיפורי מעשיות. יש לזכור, שהסיפורים היו סיפוריה של עדה איסטירית, ומשום כך סיפורי אמת: מעשים שהיו, מתוארים באור ראיה מיוחדת, שבה הסיבה והמסובב, הכוחות הפועלים והתוצאות הם מוסכמים בלב המספר והשומע, כשם שהיו בלב הפועל והנפעל שבסיפור המסופר**.

אותו ריבוי-גוונים שביסוד החסידות, הצטרפות אנשים בעלי מהות רוחנית שונה, והשפעת היחיד, שניתן לה כאן מצע רחב לפעולה, גרמו לכך, שהחסידות איבדה באפיה את יסודות המהפכנות והכיתיות, ונכנסה למסלול המסורתי של החיים, אלא שהעמיקה אותו בפייטיסם בחיי יום-יום ובעבודת-האלוהים החסידית.

חסידי צפת, בעלי הכוונות ומצפי משיח, הביאו את השולחן ערוך לעולם, מסגרת חיים לאדם מישראל, בכל חומרות-הדין שנתווספו עליה במשך הדורות. גם החסידות של בעלי האמונה הביאה, בדור הראשון-השני שלה, שולחן-ערוך לעולם, שחיברו אחד האישים הגדולים שבחסידות. ר' שניאור-זלמן מלאדי נתן לחסידות, בכוח תורתו וידיעתו בקבלה ובדברי עיון, נתיב מחשבת-עיוני – את שיטת חב"ד – והיה אחד ממחסלי המהות המיוחדת לחסידות באורח החיים יום-יום.

* מפורסם משמו של ר' יחזקאל משינובה, כאשר הפצירו בו שיאמר תורה, נטל חומש בידו, דפדף בו מראשו עד סופו, נשק לספר ואמר: תורה קדושה, תורה מתוקה, תורה טובה – אין שום דבר קשה לי עליה...

ר' מגדל מוורקי לא היה מצויין בתורה, ופעם אחת ישב עם ר' יצחק-מאיר מגור וצדיקים אחרים, ודיברו דברי תורה. ביקש ר' יצחק-מאיר שישמיע גם ר' מגדל דברי תורה. אמר: בגמרא יש: שמעון העמסוני היה דורש כל אתיין שבתורה, וכשבא ליאת ה' אלהיך תירא – פירש, ומדוע לא היה יכול לדרוש את ה"את" הזה? אך משהגיע ליראת ד' לא היה יכול לומר תורה, ופירש ולא דרש... ונשקו הריימ על ראשו...

** הרבי מלובלין עבר על פני בית-מדרש וראה שיצא משם אור גדול, והיה מדמה בדעתו שיושבים שם ועוסקים בחורה לשמה. משכנס מצא שם שני חסידים שהיו יושבים ומשיחים בצדיקים ומכאן בא האור.

חסיד ותיק אחד נפרד מר' ישראל מרוזין, ואמר: מי יודע אם עוד אוכה לראות את רבי בחיי, יאמר לי אילו דיבורים שיועילו לי לעולם. אמר לו הצדיק: הנה דיבורים שיועילו לכם לעולם – קודם ביאת המשיח תהיה היהדות תלויה בחוט השערה, והעצה היא להתאסף בכל שבת ולספר במעשי הצדיקים. דבר זה הוא לחיווק האמונה...

ר' מגדל מקוצק אמר: שהוא נעשה חסיד מוקן אחד, שסיפר מעשיות מצדיקים. "הוא סיפר ואני שמעתי".

בין שלושים וחמשת תלמידיו של הבעש"ט אנו מוצאים רבנים, מקובלים, מוכיחים, מחברים של ספרי מוסר ודרוש וקבלה והלכה. ביניהם — שיחסם לבעש"ט היה יחס חברים או חברים-תלמידים. את רובם אין אנו מוצאים עוד אצל המגיד הגדול, מייסד העדה החסידית. מהם נעשו מנהיגים לעדות, מהם נשארו ביחידותם, גם אחרי שהסתופפו בצלו של הבעש"ט.

השבתאות הביאה לפולין כמה דברים שבהני מורחי: נוסח ספרד, תחת הנוסח שהיה מקובל מזה דורות רבים; גידול זקן ופיאות; דרך התפילה בציבור בקול רם בפי כל המתפללים; סידורו של בית-הכנסת — חלל ריק וספסלים מסביב, ועוד ועוד. כל הדברים האלה עברו לחסידות ונעשו לצורת-חיים בתוך העדה.

כל האמור נוגע לחסידות בכלל. הרוצה להיות קשור בכרונולוגיה ובביאוגרפיה, לא יקיף את החסידות במהותה האמתית. ואם באנו כאן לדבר על חסידות פולין, הכוונה היא לצירוף סינטיטי של אורח החיים החסידי בדורות מסויימים ובשטח מסויים. מהות כזאת היתה קיימת, החל מזמן מסויים, שבו התחילה תחיית החסידות מחדש.

ה

כל האומר חסידות בפולין, מתכוון למעט, לצמצם, להבחין בינה לבין החסידות שמחוץ לפולין. יש מקום להבחנה כזאת לגבי מאת השנים האחרונות לחסידות בפולין: מימי נאפוליאון ועד מלחמת-העולם הראשונה. במאת השנים הללו היתה דרך מיוחדת לחסידות של פולין — לחסידות, שפולין נעשתה מרכז שלה. ואילו בדורותיה הראשונים היתה החסידות — חסידות של פולין, משום שכל אותן ארצות שבהן נפוצה החסידות היו בתחילתה מחוזות של מדינה זו. כמה היסטוריונים של החסידות בנו בנינים באווירן של ארצות: חסידות אוקריינה היא חסידות של לב ונפש, וחסידות של רייסין (קרי: חב"ד) היא חסידות של מוח, וחסידות של פולין היא חסידות של אמונה תפלה, משום השפעת הסביבה, משום הקירבה לרוחם ולטבע אמונתם של העממים אשר בקרבם ישבו ישראל. אולם אין לדון מאוקריינה הרוסית בסוף המאה הי"ט על אוקריינה הפולנית במאה הי"ח. אף אין לתלות את רוח חב"ד בלימוד התורה שבליטא ורייסין, שהרי עד דורו של הגאון מוילנא לא היתה ליטא מרכז ללימוד התורה יותר ממערבה ודרומה של פולין, ולא יכלה וילנא לעמוד בפני לובלין וקראקא. והרי ההתנגדות הגדולה לחסידות היתה באוקריינה — בברוד ובלבוב, שפן מה שנקרא בשם גאליציה המזרחית לא היה במאה הי"ח אלא חלק של אוקריינה, ורק החלוקה בין האימפריות הבדילה ביניהן לאחר זמן. ולא עוד, אלא שמורי החסידות ומנהיגי העדה הפיצו את תורתם לאו דוקא בארץ מולדתם — אוקריינים נטעו בהונגאריה, ובני פולין הפיצוה ברומניה*.

ואם נבוא לקבוע את גבולות האזורים הגיאוגרפיים של החסידות לפי הגיאוגרפיה הפוליטית המאוחרת, עדיין נתקשה בדבר. מזריטש עצמה, עיר-מושב של המגיד הגדול, היא בוולין. — כמוה כקורין, כלוצק וכמה מקומות אחרים בוולין של פולין, שבהם ישבו גדולי מורי החסידות — האם זוהי חסידות פולנית או אוקריינית?

מה הם העיקרים לקביעת הגבולות בגיאוגרפיה של החסידות? שמה מקום הולדתם של מורי החסידות? ושמה מקום גידולם, המקום ששם קיבלו את תורתם, או אולי מקום מושבם? ואם כן איזה: הראשון או האחרון? כגון: ר' אברהם-יהושע-העשל מאפטא, בעל "אוהב ישראל", זקן הדור בין תלמידי ר' אלימלך מליז'נסק. מוצאו היה מגדולי רבני פולין (כנראה נולד בעיר-חדש שבפולין המרכזית). בימי רבנותו והנהגתו בחסידות ישב בקולפישוב שבגאליציה, באפטא שבפולין המרכזית, ביאסי שבמולדאביה, ולבסוף העתיק מושבו למזיבוז, עירו של הבעש"ט. והמקומות הללו אינם רחוקים מאד אחד מן השני — מזריטש, עירו של המגיד, היא על גבול מרכזה של פולין — וצאצאי המגיד עברו לפודוליה ומשם לגאליציה המזרחית ולרומניה, ואילו במזריטש נתישבו בזמן מאוחר-יותר צאצאיו של היהודי מפשיסכא — שאינה רחוקה מאד משם — והפיצו שם את החסידות "הפולנית" ביותר. — צאצאיו של ר' נחום מטשרנוביל ישבו בקומיר שעל הוויסל.

* ר' מנדל מקוצק אמר: הבעש"ט בא לתקן מה שכתוב "ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה" — שיעבדו השי"ת בלב. ועבודתו הלכה מפורוליה לוולין, משם לגאליציה, משם לפולין, ועתה צריך לקרב את אנשי ליטא לזו הדרך. — צדיק אחר אמר: המקומות שלשם הגיע הבעש"ט בעגלתו, במסעותיו, הם גבול ארץ החסידים.

מצד אחר, הרי נמצאו בין תלמידי הכעש"ט וה"מגיד" אנשים מפולין המרכזית והמערבית, כגון ר' עוזיאל מייזליש, שישב בריטשול ובאוקספורדצ'י, ר' לוי-יצחק מקרדיטש'ב, שאביו היה רב בהוסאקוב שבגאליציה, שם נולד הצדיק, ואביו אביו היה מזאמושטש, שעל גדות הוויסלא. ולולא דמסתפינא, הייתי מונה את ר' לוי-יצחק מברדיטש'ב בין אבות החסידות של פולין, שהרי אהבת-ישראל שלו והסניגוריה שלו על ישראל, קרובים היו ביחוד ללבם של צדיקי פולין, ונתקבלו ביותר בין חסידי פולין. ה"עילוי מירוסלאב" הוכנס לעולם החסידות בימי שבתו בריטשול, על-ידי ר' שמשון מניקלשבורג, אחד ממורי החסידות הלמדנית של פולין — והוא בן טשורטקוב שבגאליציה.

היוצא מזה, שכל הבא לציין כיוון בחסידות בשם חסידות-של-פולין, צריך לכוון להיסטוריה קרופסקטיווית: אותה חסידות שנשתרשה בפולין בדורות האחרונים, ושהיה בה טיפוס משותף של אורח-חיים אחיד לעדה גדולה, על-אף ההבדלים הרבים שבתוכה בין פלגותיה.

מהיכן מתחילה אותה חסידות של פולין? — עד סוף המאה הי"ט אנו מוצאים את דרכי-הקשר שבין בתי הצדיקים בארצות שונות: תלמידים הנוודים מארץ לארץ לשמש צדיקים; צדיקים הנוודים ממקומם ומגיעים למרחקים — מוולין ועד הונגאריה; וקשרי חיתון, בדור האחרון נשארו כמעט קשרי חיתון בלבד, אך גם הם הוסיפו הרבה לטשטוש הגבולות הגיאוגרפיים בחברה החסידית. מצד אחר, הביאו אתם נידודי היהודים בארצות האימפריה הרוסית — הקמת סניפים לעדות של חסידים מארץ אחת, בארץ אחרת.

1

בין תלמידיו של המגיד מקרדיטש נמצאו שלושה, שמהם התחילה דרך החסידות בפולין, ומפיעה היו צאצאיהם ותלמידיהם. היחס בין השלושה היה מרובה צדדים: גם של חברים, גם של מורים ותלמידים. ר' אלימלך מליזנסק שבגאליציה, ר' ישראל מקוויניץ שבפולין, ור' יעקב-יצחק מלאנצוט ואחר מלובלין ("החוזה") נעשו לא בלבד למנהיגי עדות, אחרי פטירת רבם המגיד, אלא למורי-דרך בחסידות, לרבותיהם של תלמידים, שנעשו הם גופם מנהיגים, בחיי רבותיהם ואחר פטירתם.

כאן ייקראו תלמידים, אלה שעזבו מורה משותף, והלכו אחרי אחד מחבריהם. כאן ידובר על כמה דורות של חסידות, אשר כל אחד מהם היה קצר מבחינת השנים שבין דור לדור, נזכיר מיד, ליתר בירור, כמה שמות שידובר בהם להלן, מן הקרוב אל הרחוק. ר' יצחק-מאיר מגור ור' חנוך מאלכסנדר היו מתלמידי ר' מנדל מקוץק, והיו, יחד עם רבם, מתלמידי ר' בונם מפשיסכא. ר' מנדל היה גם, יחד עם רבו ר' בונם, מתלמידי "היהודי" מפשיסכא, ושלשתם היו מתלמידי "החוזה" מלובלין. ר' לייבוש מזאקליקוב ור' נפתלי מרופשיץ היו מתלמידי "החוזה", ויחד עם רבם היו מתלמידי ר' אלימלך מליזנסק, וכמוהם כרבם, ותלמידים אחרים שלו, וביניהם המגיד מקוויניץ, היו מתלמידי המגיד הגדול ממזריטש. אותו מגיד מקוויניץ, שהיה תלמיד מובהק להמגיד ממזריטש — היה גם תלמיד מובהק לתלמידיו של המגיד: ר' שמשון מניקלשבורג, ר' לוי-יצחק מברדיטש'ב ור' אלימלך מליזנסק, וכמוהו תלמידיו, שהיו כרוכים אחריו ואחרי "החוזה" מלובלין, או אחרי "החוזה" ואחרי תלמידו "היהודי" מפשיסכא. כלל זה נקוט בדינו: תלמיד סתם, משמע תלמיד לרבו, שממנו קיבל באחרונה, ביחוד מאחר שרובם של מורים אלו התחילו ל"נהוג" בחיי רבותיהם.

הרבי אלימלך והרבי זושא, שני האחים, הם מן המפורסמים בין גדולי הצדיקים והחסידות. דרכו של רבי אלימלך אל החסידות היתה בנתיב משלו, הוא היה אחד מאלה שהגיעו אליה מן הקבלה של האר"י. סגפן ומתענה, היה עורך גלות יחד עם אָחיו, וממציא סיגופים על גבי סיגופים לגופו. סיפרו עליו, שהיה פושט בגדיו מעל גופו, שכולו עצמות, ויושב בקן של נמלים. היו הנמלים מתרחקות ממנו, והרבי אלימלך מוכיח את עצמו: אוי לך, אלימלך, אף הנמלים אינן רוצות בך... סגפנות, גם אחרי שהיה כבר מתלמידיו של המגיד ממזריטש, הביאה עליו התנגדות רבה מצד חבריו בחסידות. במסורת החסידית נשתמר סיפור אחד — טיפוס מאוד ליחסי החסידות בפולין — על דבר פגישתם של שני האחים הסגפנים, אחרי תשע שנים של עריכת גלות, עם ר' מנדל מליזנסק, רב שהתחיל נהוג בחסידות (אביו של הצדיק מבודח-הדעת ר' נפתלי מרופשיץ, ותלמידו של ר' אלימלך לעתיד לבוא).

הגיעו השנים, בבגדי גולים שעליהם ובחבילתם, לבית-המדרש של הרב מלינסקי, ובעת סעודת ליל-שבת לא השגיחו עליהם, והוכרחו לאכול מקתם אשר באמתחתם. וגם בסעודת שחרית היה כך. בסעודה השלישית, בשעת חשיכה, קרבו אל השולחן לשמוע תורה, ותמהו איש אל אחיו, שאין מכיר אותם. בשעת הבדלה נגשו אל השולחן לברך על מאורי-האש, ואחר ההבדלה אמר הרופשיצי בשחוק:

מלך - פריילך, זושא - קושניא...

והרב ר' מנדל אמר להם:

אילו הלכתי אני גולה ט' שנים, כי אז היו לי פנים יפים משלכם...

ועוד אמר להם:

באכילה יוכלו לפעול ולתקן יותר מאשר בתעניות וסיגופים.

נפטרו ממנו, ונתן להם שלוש מטבעות. כשיצאו, ראו שהיו ג' אימפריאלין של כסף. חששו אולי טעה, ורצו לחזור. אמר ר' זושא: הלא אמר לנו שמעתה נעבוד באכילה, נראה-אם יהיה לנו אכילה כפי הצורך, נחזיר לו את המטבעות, ואם לאו נסתפק מהם.

והלכו גולים עוד שנה אחת. לאחר שנה חזרו ובאו אצל ר' מנדל. הכה הרב באצבעו ואמר: עכשיו קצלתם כפי כוונתי.

כשנסתלק ר' מנדל, ביקש ר' נפתלי בנו לחסות בצל צדיק. ואז נתפרסם שמו של הרבי ר' אלימלך. והיה ר' נפתלי ירא מפניו. מפני שולל בכבודו או, אצל אביו. לבסוף אמר: אסע אצלו ויהי מה, אפי' אותו. משהרגיש ר' אלימלך שהוא בדרך אליו, ציווה על משמשו, שלא יתן לו להכנס עד שיודיעו. וכאשר קרב הרופשיצי אל הדלת, אמר ר' אלימלך: הנה הוא בא, בן הרוצח - נעל את הדלת, ולא נתן לו לבוא אצלו. נתעלה הרופשיצי על-יד הדלת. התחיל ר' אלימלך לספל בו, לשפשו בו בייש, עד שהקיץ. בטל הרופשיצי את הייש, שנשאר בבקבוק. והלך אל בית-המדרש. שמע קול מהומה: השיאו יתום ויתומה ואין טלית, ואין ייש וילקח. הלך הרופשיצי תיכף בעיר וקיבץ את הכסף וקנה הכל וערך סעודה לפני החתן והכלה כראוי, ועמד על השולחן ואמר דברי בדתנות. והיתה השמחה רבה.

כאשר הגיע הלילה ור' אלימלך ראה שר' נפתלי לא חזר ולא בא אצלו, התפלל מעריב, ולא עלתה התפילה יפה. ערך חצות - ולא עלתה בידו. שלח את משמשו לבדוק שזא משהו לא היה כשורה בחתונה שבעיר, שזא נהגו מנהגי הפקר. כאשר הגיע המשמש למקום החתונה, קפץ ר' נפתלי מן השולחן, כמו שהיה מחופף לגיבן עם קץ של ששת לפניו, והתחיל רוקד אתו, עד שהרגיש המשמש עובג רוחני רב. ראה ר' אלימלך, שהמשמש לא חזר, הלך בעצמו אל מקום החתונה. ראהו משמשו דרך החלון, קפץ החוצה ואמר לו: הכל כשורה, אך אליגא ייכנס פנימה, כי שם יש אחד, אשר תיכף יתפוס אותו וירקוד אתו הרבה.

חזר ר' אלימלך לישון ושכב. בבוקר בא הרופשיצי ודחף את הדלת בכוח ונכנס אצלו, ואמר אל הרבי אלימלך: היאך עלה החצות בלילה שעבר? אמר לו ר' אלימלך: נפתלי, מניין אתה יודע על החצות שלי? השיב לו: שנינו היינו יחד - ולי נתנו להכנס, ולכבודכם לא הניחו, כי לא רצו לבטל את השמחה הגדולה מן החתונה ב'חצות' שלכם.

סופו של הסיפור הוא הביקורת שביקרה החסידות של תלמידי ר' אלימלך את דרכו של מורם בסיגופים.

נראה, שגם ר' אלימלך שינה את דרכו בהשפעת תלמידיו. ידוע המעשה בר' דוד מלילוב, שהלך אצל ר' אלימלך, אחרי שסיגף עצמו שתיים-עשרה שנה בצום משבת לשבת ושאר עינויים, ועדיין לא הגיע אל השלימות. ראה אותו ר' אלימלך והפנה לו עורף פעם ושתיים. לבסוף, בשעת הסעודה השלישית של שבת, עמד ר' דוד מאחורי החלון ושמע את הרב אומר "תורה": באים אלי אנשים המענים את נפשם... יש מי שמסתגף במשך שתיים-עשרה שנה, והם סבורים שראויים הם לרוח-הקודש, ובאים לבקש אותה אצלי - רק היא חסרה להם, והרי כל עבודתם אינה עולה כלל אל השי"ת, אלא אל אליל גאותם... עליהם להתחיל מחדש לעבוד בלב תמים ונאמן.

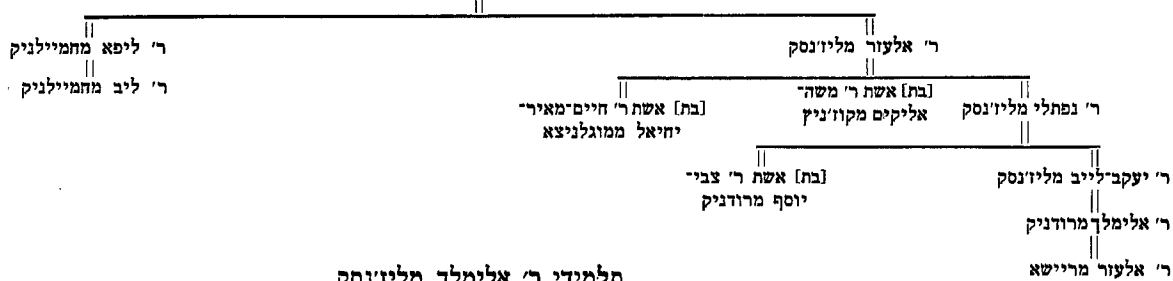
ר' מנדל לינסקי היה "רוצח", שנתן לו, לר' אלימלך, להמשיך עוד שנה ב"גלות", ואילו ר' דוד מלילוב שינה את דרכו תיכף ומיד...

הענוה והעבודה היו עיקרי דרכו של ר' אלימלך, ויורשו העיקרי בכך היה תלמידו המגיד מקו'ניץ. כל גדולי צדיקי פולין, המורים ומייסדי בתי-החסידות לעתיד, היו תלמידיו: "החווה" מלובלין, המגיד מקו'ניץ, ר' מנדל מרימנוב, ר' קלמן מקראקא, ר' אברהם-יהושע-השיל מאפסא*. אבל יותר משלמדו ממנו את תורת החסידות, למדו ממנו את תורת הצדיקות ואת ההתנהגות הצדיקית. ר' אלימלך פיתח, יותר מכל איש אחר (אולי פרט לנכדי הפעש"ט), את תורת מהותו המיוחדת של הצדיק, שרק בקשר אתו ישועת הנשמה, ואין לעבוד את ה' בלי הקשר הזה.

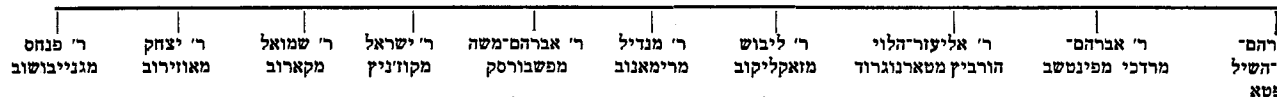
* ר' אלימלך מלינסקי אמר, שנתנו לו מן השמים ארבעה דברים: עינים ופה ומוח ולב. עינים נתן להרב הקדוש הרבי מלובלין, פה - לר' יהושע-השיל מאפסא, מוח - לר' מנדל מרימנוב, ואת הלב - למגיד מקו'ניץ.

צאצאי ר' אלימלך מליז'נסק (מזריטש), תלמידיו ובניהם

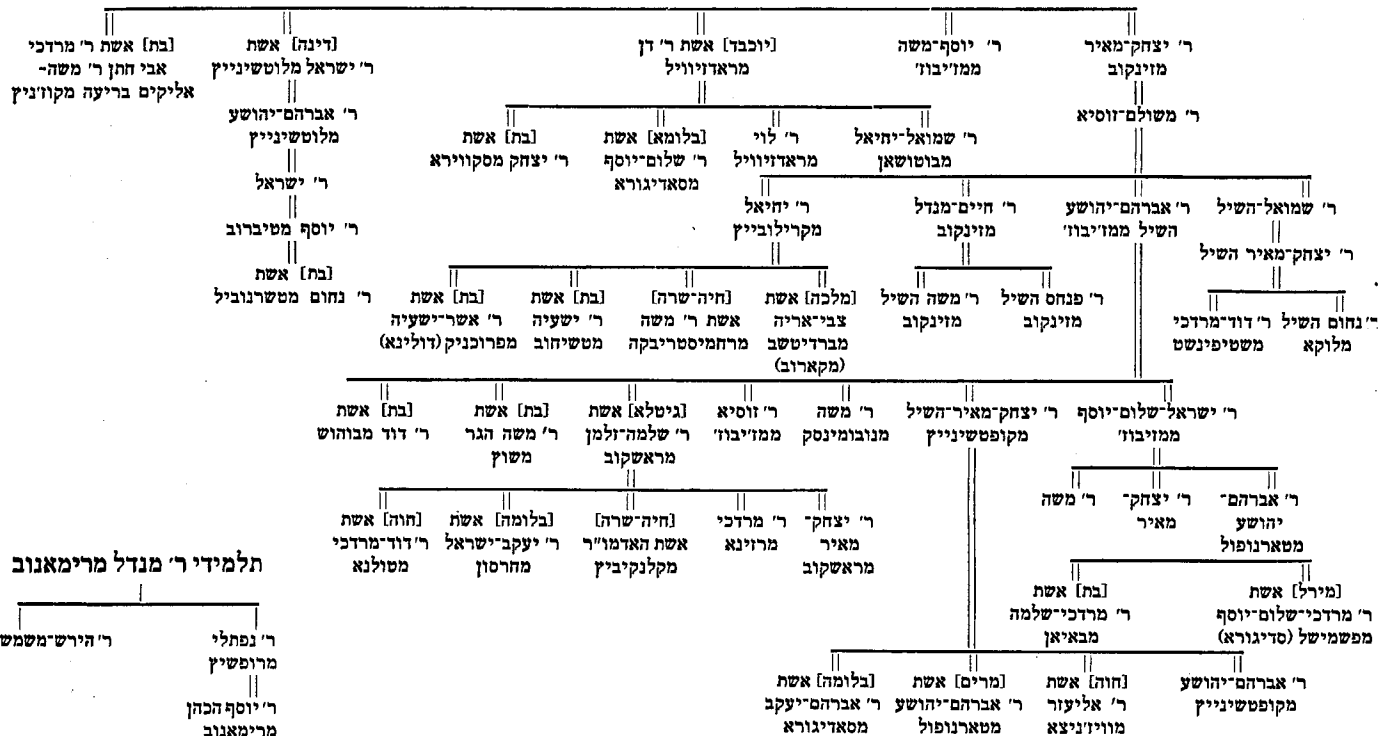
ר' אלימלך מליז'נסק

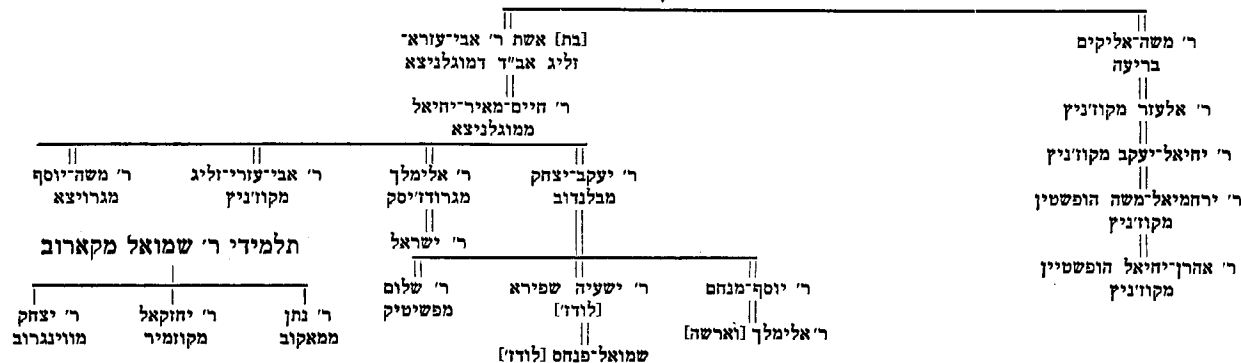
תלמידי ר' אלימלך מליז'נסק

ביתו של ר' אברהם-יהושע-השיל מאפטא

ביתו של ר' ישראל מקוז'ניץ

ר' אלימלך אמר: הצדיק, אף שמדבר בגשמיות, כל כוונתו בעולמות העליונים ברוחניות. ועוד אמר: כשהצדיק רוצה לעורר רחמים ושפע לעולם, הרי הוא צריך תחילה חדוה ושמחה להבורא... וכיון שיש שמחה לצדיק, הרי הוא מעורר שמחה למעלה. הצדיק הוא המשפיע את השפע לעולם. הצדיקים, כמעט לבדם, עתידים להיגאל על-ידי משיח. המאמר המדרשי, שאור ששת-ימי-בראשית נגנו בשביל צדיקים לעתיד-לבוא, פירושו, שמראים אותו אור גנוז לילד לפני שנולד ומי שהוא צדיק מוצאו אחר-כך בעולם הנה... ולא זו בלבד, רוח-הקודש השורה על הצדיק, אף עוברת בירושה מן האב אל בנו. ר' אלימלך היה הראשון — וכמעט היחיד — שביסס ביסוס אידיאולוגי את קיום מורשת הצדיקות במשפחותיהם של מנהיגי החסידות, דבר שלא היה מקובל לפני כן והיו רואים בכך ליקוי של הרעיון ולא קיומו. גם ספרו "נועם אלימלך", מן החשובים בין ספרי החסידים, מלא — מלבד רעיונות על הנושאים הטופיים של עולם המחשבה החסידית — בעיקר רעיונות לביסוס הצדיקות.

וצדיקותו של רבי אלימלך היתה בתפילה ועבודה וצדקה, שאותן למדו ממנו תלמידיו, ובאותות ומופתים וריפוי חולים ומעשי נסים לכל הפונים אליו — והם היו רבים, מכל קצווי פולין, נוסח זה, שלא היה חדש לגמרי בחסידות, ר' אלימלך הביאו לפולין, ואף היה אחד מעושי בכלל.

ר' אלימלך היה צדיק הדור, אבל לא היה יכול להיות מורה הדור, לאלה שביקשו דרך לעצמם ולאחרים. ובימים ההם עדיין היו תלמידים-חברים, וגם תלמידים שלא היו חברים יצאו לנהוג עדה, אף שלא היו פוסקים מהיות תלמידים לרבותיהם, ולפעמים לימי חג ומועד, היו באים אל רבותיהם עם תלמידיהם. וכך, על-אף השקפותיו בענין הצדיק וירושתו לבנו — ור' אלימלך עשה את בנו למלא-מקומו — פרשו ממנו תלמידיו-חבריו והחלו נוהגים בעצמם, כך המגיד מקוויניץ, וכך החוזה מלובלין — ר' יעקב-יצחק הורביץ, יליד שקרשין — שישב תחילה בלאנצוט הסמוכה, ומשך אליו את תלמידיו ר' אלימלך ועדתו.

שלוש-עשרה שנה עברו מפטירתו של המגיד ממזריטש (תקל"ג) — שמת שלוש-עשרה שנה אחרי רבו הבעש"ט — ועד פטירתו של ר' אלימלך (תקמ"ו או תקמ"ז). באותה שנה נפטר כמו-כן ר' יחיאל-מיכל, המגיד מלוקשט, מתלמידיו הבעש"ט ומגדולי מורי החסידות לדורות הבאים.

במשך אותן שלוש-עשרה שנה נתבססו בתי-הצדיקים באוקראינה, וכמעט שלא ניתנסף עליהם שם חדש מאז ואילך. באותן שלוש-עשרה שנה נתבססה הצדיקות בפולין, וקמו בה כמה עדות של חסידים. בניו של ר' אלימלך המשיכו בצדיקות, כרצון אביהם, אבל ההנהגה והתפקיד של צדיק הדור לא היו עשויים לעבור בירושה מאב לבן. בלייננסק היתה ראשית התהוותה של החסידות בנוסח המיוחד לפולין ולגאליציה. פחות גרם לכך ר' אלימלך עצמו, מאשר תלמידיו מכל קצווי פולין. מסוף ימיו של ר' אלימלך, שאז התחילו תלמידיו לנהוג עדות, ועד שנת תקע"ה, עברו כשלושים שנה. אלה היו שלושים השנים, שבהן עמד בראש החסידות בפולין החוזה מלובלין. החוזה היה האיש שהכריז על דרך משלו עוד כשבע-שמונה שנים לפני פטירתו של רבו, הוא לא היה היחיד שפרש מרבו, אבל רק בו קינא ר' אלימלך — כי הוא התכוון להיות צדיק הדור במקום רבו. וכאשר שאל בנו של ר' אלימלך מאביו, מדוע הוא מתנגד לו, אמר: אני עוד רוצה לחיות — לחיות כמנהיג הדור. וסופו, שר' אלימלך עצמו הסכים לעצמאותו. מה ש"החוזה" סר מפניו ומסביבתו ללובלין שבחלק אחר של פולין, היה לא רק ויתור מצד התלמיד לרבו, אלא גם הפיכת לייננסק למקום צדידי בחסידות, והעתקת המרכז למקום אחר.

שלושים שנה אלה היו שלושים שנה של הפצת החסידות בארצות פולין, והתחלקותה לחסידות פולין וחסידות גאליציה. בגאליציה הלכה החסידות בדרכים כבושות, והיתה העתקה לחסידות האוקראינית, עוד לפני שהגיע לשם ר' ישראל מריזין. נכדו של המגיד ממזריטש, שייסד את בתי-החסידים החשובים ביותר בגאליציה וברומניה. תלמידיו המגיד ותלמידיו ר' אלימלך מלייננסק, אשר התחילו לנהוג עדות, נעשו למייסדי בתי-צדיקים, שהיו מורים לעם את דרכי יראת-השם, והיו מצטיינים בעשיית אותות ומופתים לעם. החסידות פיתחה את החברה היהודית באורח-החיים שלה, אך מבלי להוסיף לו עוד ערכים חדשים. אחד הסימנים הבולטים למצב העמידה, שאליו הגיעה החסידות בגאליציה, היה ירושת ההנהגה. מאותו דור ואילך היתה ההנהגה עוברת בירושה מאב לבן, ובתי-הצדיקים היו משתדכים אלו באלו ומביאים בחשבון את

ירושת הצדיקות, שהיתה לפעמים עוברת לחתן, אשר היה גם הוא מגזע צדיקים. ולא זו בלבד, אלא שדרך כלל היתה הירושה מתחלקת לכמה בנים וחתנים. זו היתה אחת הסיבות להתפשטות החסידות בגאליציה: אחרי מותו של אחד הצדיקים היו אחדים מבניו מתחילים ל"מלוך" בבת-אחת במקומות שונים. גם בזה היתה גאליציה דומה לאוקראינה. שונה במקצת היה בגאליציה התהליך של חלוקת ההנהגה. רובם של צדיקי גאליציה היו יודעי תורה, ומלכתחילה היו רבים מהם רבנים ובני רבנים, בכל-אופן היו מגדלים את בניהם לרבנות, והם היו תופסים את כסאות הרבנות בקהילות, אם משום שבאמת היו ראויים לכך מאחרים, ואם משום ההשפעה שהיתה לאבותיהם. עם התפשטות החסידות, היתה זו בעיקר התחרות בין שני בתי-צדיקים. אופייה של החסידות בגאליציה, עממיות ועשיית מופתים, עשה אותה במידה רבה רגיונאלית, וההשפעה היתה נתונה לצדיק ששלט באותה סביבה. אותם רבנים הפכו אחר-כך צדיקים במקומותיהם, או ירשו את מקום אבותיהם ועברו לעירם או לעיר אחרת. ריכוזים של חסידות נמצא בדור מאוחר מזה. באותו דור של ראשונים היו עוד אחדים, שנתבלטו במקצת בחסידות של דורם: ר' מנדל מרימנוב, תלמידו של ר' אלימלך, ר' נפתלי מרופשיץ, שהיה עוד תלמידו של "החזוה" מלובלין, ר' אורי מסקליסק "השרף", ותלמידו ר' יהודה-צבי מסקריניא, שנמנה כבר על דור אחר בחסידות.

2

בי"ב תשרי שנת תקי"ב נפטר ר' ישראל מקוֹזְניץ, וכמה ימים אחריו נפטר "היהודי" מפשיסכא, וכעבור חצי שנה נפטר ר' מנדל מרימנוב, וכעבור עוד שנה נפטר "החזוה" מלובלין. שלושים השנה שבין פטירת ר' אלימלך מליזנסק ובין פטירת החזוה, היו שנות הנהגתו של האחרון, אלה שנפרדו מליזנסק, בחייו של ר' אלימלך או אחרי מותו, והתחילו מנהיגים עדות — הלכו מאז באותה דרך סלולה שלא נחדש בה ולא כלום. אלה שפרשו מלובלין, בחייו של החזוה או אחרי מותו, — מלבד אלה שנצטרפו ליהודי מפשיסכא — הלכו גם הם בדרך הזאת. יורשתה של החסידות בפולין ומנהיגתה במדינה זו — אס-כי לא יורשתה ב"עולם" ועל יסוד זכויות מוכנות, — היתה פשיסכא, שהחלה את תהליך ההתפתחות הפנימית מבראשית, בה, בפשיסכא, מתחילה באמת חסידות פולין, בנרמיה העיקריים, כפי שהתקיימה מאז ועד ימינו. ולכן עמדה פשיסכא מתחילתה גם כנגד ה"מתנגדים" — שעדיין היו חזקים בפולין והתנקשו עתה בחסידות לוחמת, כשם שהתנקשו חמישים שנה לפני כן בתנועה בראשיתה — וגם כנגד כל שאר החסידים. אולי טיפוס הדבר למצב החסידות בימים ההם, שבפולין היו לפשיסכא ידידים ומתנגדים בין צדיקי הדור וחסידיהם, ואילו בגאליציה, שבה היו רוב מנהיגי העדות מתלמידי ליזנסק וקוזניץ ומיעוטם תלמידי לובלין — התנגדו לפשיסכא כל צדיקי הדור. בסיפורי החסידים נשמר זכר מאורע טיפוסי כיצד קיבלו ר' מנדל מרימנוב ור' נפתלי מרופשיץ את פני "היהודי", בבואו אליהם לקנות את לבם: הם יראו מפניו, נכנעו לגדולתו האישית, ולא נכנעו לדרכו. מבחינת הכרונולוגיה של החסידות, קיבל "היהודי" מפשיסכא את תורתו מלובלין, ו"הנהיג" בחיי רבו: ר' בונם מפשיסכא הנהיג אחרי "היהודי", ור' מנדל מקיץק אחרי ר' בונם — אס-כי שלושם היו תלמידי לובלין. אמנם, ר' בונם ויותר מזה ר' מנדל לא קיבלו עליהם את עול לובלין בשלימות. מעשה בר' מנדל שלמד, בעודו נער בן ט"ו שנה, בבית-המדרש שבעיירתו גוראי, ושם בעיירה היה מלמד אחד מחסידי החזוה, אמר לו החזוה: בעירך נמצא ניצוץ קדוש, חקור אחריו והביאהו אלי. אחרי השתדלות רבה גילה המלמד את הנער, שהיה מסתיר את מעשיו, ופיתה אותו לנסוע אתו ללובלין, בבואו לעיר הגדולה קנה הנער אולר, כשבא לפני החזוה, אמר לו: באת אלי לכאן לקנות אולר? השיב לו הנער: לא באתי לכאן לראות רוח-הקודש! סיפור זה מציין את המהפכה שחלה בלובלין ושממנה קמה חסידות פשיסכא. אלו היו שני עולמות: מכאן לובלין ומכאן פשיסכא, שר' מנדל האברך עתיד להיות, אחר שנים אחדות, אחד מעמודיה ויורשה העיקרי. סיפור מאוחר מזה, האופייני בעיקר לפרק פשיסכא — קוצק, יש בו מן הטיפוסי גם לגבי מהפכת פשיסכא מתחילתה. אחרי פטירתו של היהודי, היה ר' מנדל חוכך בדעתו, את מי יקבל עליו לרבי, בא אליו "היהודי" בחלום הלילה ואמר לו שלא ידאג, כי הוא יהיה רבו גם לאחר מותו. החזיר לו ר' מנדל: אין אנו רוצים ברבי מן העולם ההוא אלא דוקא מן העולם הזה.

מה היתה לובלין? — כל המקורות לתולדותיה של חסידות פולין, תורותיהם של הצדיקים, הסיפורים, האנקדוטות והמסורות שבעל-פה שופעים ידיעות על החווה ומוסרים את דבריו, ובכל-זאת, הרי היא אחת הפרשיות הסתומות בתולדות החסידות בפולין. מהותו הרוחנית של החווה והתקופה שבה פעל קבעו את חשיבותה של לובלין ועיצבו את דמותו המיוחדת של המנהיג. תחילת הנהגתו היתה בפולין שבין החלוקה הראשונה והשנייה — התקופה האחרונה לקיום ההיסטורי של יהדות פולין, שאמנם כבר הוחרד קמעא וכבר התחילו חודרים לתוכו הדי קולות מצבר לגבול. במשך שלושים שנות הנהגתו של החווה חלו החלוקה השנייה והחלוקה השלישית של פולין, חילופי שעבוד ומלכות בכמה ממחוזותיה, והיתה המהפכה הצרפתית ומלחמות בונאפארטה וכיבושי נאפוליאון, ודוכסות וארשה עם שיווי-זכויות ליהודים, ושלטון פרוסיה, וניצני ההשכלה הברלינית. פולין עצמה עברה, עם שקיעת עצמאותה, מחיי מדינה פיאודאלית-אצילית לחיי מדינה אירופית בת זמנה. לגזירות על היהודים מימי קדם ניתוספו גזירות מודרניות, בשטח הכלכלי ובשטח החברתי. שינוי הערכים התחיל נותן אותותיו גם ביהודי פולין ונמצאו חוגים, שנעשו רגישים ביותר לגזירות החברתיות. החל מסוף המאה הי"ח צצו גם בפולין — בהשפעת המעשים והספרות בנידון זה בצרפת ובגרמניה — הצעות ל"תיקון המידות" של היהודים ולתיקון מצבם האזרחי. נכתבו חיבורים בידי נוצרים ובידי יהודים, אף הורכבו ועדות מיוחדות לשם כך.

ואותן השנים עצמן היו שנות התפתחותה והתפשטותה של החסידות בפולין, שהגיעה לשם מן הקצוות, מוולין ומגאליציה המזרחית. מאורעות הימים גרמו לכך, שכל אלה ששאפו להחזיק בהנייה היהודי המסורתי נמשכו אל החסידות. מימי לאנצוט ומימי שלטונה של אוסטריה בלובלין היו לחווה תלמידים ועדה בגאליציה, ועם צמצום שטחה של פולין המרכזית היתה לובלין למרכז של חסידות בחבל זה. מכל תלמידי המגיד ממזריטש ור' אלימלך מלין-נסק, התבלט החווה באישיותו, ואליו נמשכו יחידה-הסגולה ואנשי ההמון. החווה — ואתו המגיד מקוויניץ — עמדו כחומה לשמור על רוחה של יהדות פולין מן הדורות שעברו ולהתנגד לכל הנסיגות בכיוון לאמאנסיפאציה. החווה קבע בכך את דרכה של החסידות בדורות הבאים, ופתח דרך פעולה לצדיקי פולין.

נוסף על כך עוררו השינויים שנתהוו בעולם — החל מימי המהפכה הצרפתית וחילופי המלוכיות בפולין — חרדה נפשית גדולה, חרדת אימים ותקוה. הצפייה למשיח היתה נוכחת כל שעה בלבם של יהודי פולין. השבתאות והפראנקיזם הסתירו את פני הצפייה הזאת, אך לא ביטלו אותה. משבאו מאורעות עולם, אשר כמוהם לא היו בדורות שלפני כן, התחילו רואים בכך סימן לחבלי משיח. האין מלחמת נאפוליאון והאומות מלחמת גוג ומגוג? האין מלחמת נאפוליאון ורוסיה השתערו מלך הנגב על מלך הצפון? רבים היו הסימנים וחישובי-הקץ, ורבים היו המאורעות שאישרו אותם. והרי משיח קיים, משיח מתגלגל והולך מדור לדור — ובדור הזה ודאי אינו אלא צדיק הדור: החווה מלובלין, שאמנם לא ברור אם תמיד ראה עצמו כמשיח, אך ודאי שראה תפקיד לעצמו בהבאת המשיח. אכן, החווה לא היה היחיד בין הצדיקים שעסק בהבאת המשיח, עסק בכך גם ר' מנדל מרימנוב ועסקו בכך גם אחרים — אבל אף אחד מהם לא היה עשוי לפרנס כמוהו את רוח הזמן בין המוני העם. מדוע נקרא שמו חווה? באשר היה רואה במצחו של אדם ואומר לו שורש נשמתו וגלגוליו הקודמים וחטאיו; באשר היה חווה מה שנעשה במקומות רחוקים, בבתיים של האנשים שהיו נזקקים אליו.

כבר הזכרנו את השפעתם של חסידי צפת ושל דרכי המקובלים מבית-מדרשו של האר"י. החווה היה מושפע ביחוד מר' חיים ויטאל. ממנו נטל הלובליני את הקלאסיפיקאציה של הנשמות, משורש קין ומשורש הבל, ונטל את תורת הגלגולים, ואת הקווינה ועשיית המופתים, וגם את תורת הייחודים לשם הבאת דברים הרצויים לתיקונו של עולם, וכמוהו נתנסה ועמד כנגד החיצונים. בעל הסיפור החסידי יודע, שניתנה לו, לחווה, הסגולה לראות מסוף העולם ועד סופו. ראה ונודעזע מרוב הרע שבעולם, וביקש שיינטל ממנו כוחו — ועדיין היה רואה בהיקף של ארבע מאות פרסה סביבו. והיה עוצם את עיניו בנערותו, במשך שבע שנים, כדי שלא יראה דבר טמא ורע. ועל כוח ראייתו ביקש מצדיק אחר — מר' מרדכי מנשביץ — שיינטל ממנו, משום שהוא גורע מאהבת ישראל.

החווה לא היה יחיד בדבר הזה. השפעת תורתו ומעשיו של ר' חיים ויטאל וסיפוריו על עצמו השפיעו על הנלהבים בישראל מדורו ואילך, וגם בחסידות נמצא לו אחר-כך אָדָפְטוּס מצויין, בר' אַייזיק מקומאָרְנא, שחלם חלומות כר' חיים ויטאל, וידע את גלגולו וגלגולי שאר האנשים, וראה עצמו משיח בן יוסף. אולם החווה היה הראשון בדרך זו על רקע החסידות.

מתוך דברי תלמידיו נראה שדברי התורה שלו היו עמוקים בשיטת החסידות. מספריו — דברי אמת, זכרון זאת, זאת זכרון — אין הדבר ניכר; וצנננס הטופיקא הרגילים בדברי התורה של החסידים. מתוך "חידושי" לכמה ממסכתות התלמוד, נראה שכוחו היה רב גם בנגלה. אולם לא ידיעתו בתורה היא שהכריעה את המתנגדים — רבה של לובלין, ר' עזריאל הורביץ "ראש הברזל" ומנהיגי הקהל היו מתנגדיו עד יום מותו ואחרי מותו — אלא כוחם המכריע של מעריציו הרבים בכל רחבי פולין. הללו — שרדיפת המתנגדים הגבירה את הערצתם לרבם — הם שהניעו את מנהיגי ק"ק לובלין, שירשו לו להשתקע בעיר, אחר שהחזיקוהו במשך כמה שנים בפרבר טשייב.

תלמידיו וחסידיו המרובים נמשכו אחרי דרכו בעבודת ה', דרך ההתלהבות והדיקות עד כלות הנפש. המתנגדים, שראו בו ובדרכיו את הגשמת החסידות, לא יכלו להקפל אליו בעניני דת ודין, כי בלובלין היו מחמירים מאוד אף במנהג קל שבקלים. ההשפעה העיקרית של החווה על סביבתו באה מאישיותו, אישיות של לוחם עם מצוקים וארואלים; חובק שמים, שכל הנסתרות גלויות לפניו. חסיד שהסתתר בחדרו של החווה, שעה שעסק בתורה, — ראה אור גדול, ונתעורר עד סוף ימיו; הוא ראה את האור הגנוז מששת ימי בראשית, שלדברי ר' אלימלך מליזנסק הוא מתגלה לצדיקים.

החווה עשה את ענין רוח-הקודש חולין, דבר שהיה אמנם למורת-רוחם של גדולי התלמידים, אך עשה אותו מקובל ונערץ על המון העם. תלמידיו הגדולים, כמוהם כאנשי-ההמון, העריצוהו כאיש קדוש, החי בשני עולמות, ויותר משהעריצוהו, חששו מפני הקפדתו, מפני הכוחות הנסתרים שהיה שולט בהם. כחווה כתלמידיו ראו דברים גדולים, מסמלי מאורעות עולם, בכל דבר שהיה בו מגע באישיותו. האוירה בלובלין היתה טעונה מתיחות נפשית נלהבת, שכל תנועה בה היתה עלולה להביא לידי התפרצות. ובתוך אוירה זו היה הרבי מפור רוח-הקודש לכל צבר, וחוזר אל העולמות העליונים שבהם היה חי.

אחד הדברים המציינים את הרבי מלובלין, יותר ממנהיגים אחרים בחסידות — אם-כי מידה זו משותפת לכולם — היתה כמיהתו לתלמידים, גם ביחסו לתלמידיו — וביחוד לתלמידים-חברים — יש דמיון רב להשתדלותו של ר' חיים ויטאל להטיל את מרותו על חבריו תלמידי האר"י. כמי שאוצר רב ניתן בידו והוא שואף להנחילו, להפרותו, לפזרו, היה לבו יוצא לתלמידים, שבהם ישקיע את רוחו ויעשם שותפים לפעולותיו — דבר שלא היה יכול להשיגו בכל עדת דורשי עצה וישועה ומופת.

חכם רזים, מקובל וחווה, מתקן תיקונים ומייחד ייחודים, תלמיד המגיד הגדול ותלמיד ר' אלימלך ומורה חסידות — היו בו כל המידות למשוך אליו תלמידים. ובימים ההם לא היו תלמידי הצדיקים מסתפקים ברב אחד, אלא היו הולכים מרב לרב, בוחנים ובודקים, עד שקיבלו עליהם עולו של אחד מהם. וכולם באו אליו, מפולין ומגאליציה, ואפילו מוולין ופודוליה באו. באו תלמידים ובאו חברים, באו כאלה שהיו כבר מנהיגי עדות, וחזרו ונעשו תלמידים, כגון ר' ליבוש מואקליקוב, ובאו כאלה שהמשיכו להנהיג עדה, כגון ר' נפתלי-צבי מרופשיץ. והחווה היה דורש בפה מכל אחד: השא-רנא עמדי, והריני מבטיח לך מדרגות ורוח-הקודש. ולא עוד, אם שמע על מישהו ראוי ל"מדרגות", היה מטיל על חסידיו להביאו אליו — גם זה ממנהגם של כל בתי-הצדיקים, ומסורתו מגעת עד הבעש"ט, והיה נוהג בייחוד בפולין.

וכך קמה בלובלין קהילה של חסידים בעלי-מדרגה, נוסף לתלמידים הגדולים, שנתפרסמו בחייו של החווה ואחרי מותו כמנהיגים וראשי-עדות. אחד מתלמידיו אמר, שהיו בלובלין ארבע מאות שכיניו אותם כפריים, והיו כולם בעלי רוח-הקודש. בסיפורים רבים נשתייר זכר להיטותו של החווה אחרי תלמידים, המומנטים המיוחדים שהיו קשורים באישיותו של כל אחד מהם, ותולדות האיניציאציה של כל אחד מהם. בולט בין כל הסיפורים הללו, זה הנוגע באישיותו של ר' יעקב-יצחק מפשיסקא — הידוע בכינויו "היהודי הקדוש" — אם משום אישיותו ואם על שום סופו, שמרד בחווה ונעשה צדיק הדור לרבים בחיי רבו, ואשר ממנו מתחילה תקופה חדשה בחסידות — החסידות נוסח פולין, שבית החווה היה מקום גידולה, אך לא שם ניתנה לה צורתה.

* ר' אברהם מסוביטשקב אמר: הרבי הקדוש מלובלין נסע מהלך רב והוציא הוצאות רבות והשיג ירושה דבר פחות-ערך. — זו היתה בקורת ברוח החסידות של קוצק.